ПРАВОНАСТУПНИК ЯК СУБ'ЄКТ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН (ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

КУРІНСЬКИЙ Олександр Георгійович - аспірант Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом

УДК 346.54

DOI 10.32782/NP.2021.1.20

Стаття посвящена исследованию вопроса правопреемства в корпоративных правоотношениях. Освещается несовершенство нормативно-правовой регламентации хозяйственного законодательства, регулирующие вопросы правопреемства и предлагаются пути его совершенствования.

Ключевые слова: субъект хозяйствования, корпоративные права, корпоративные правоотношения, правопреемство, наследование, хозяйственное общество, хозяйственная организация, доля в уставном капитале, пай.

Постановка проблеми у загальному вигляді

Відповідно до частини 4 статті 41 Конституції України [1] ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Одним із механізмів набуття права власності, у тому числі на корпоративні права, є правонаступництво.

Аналіз змін господарського та цивільного законодавства, судової та правозастосовної практики свідчить, що правонаступництво у корпоративних правовідносинах тривалий час викликало складнощі, а багато питань залишаються дискусійними.

Але законодавчі зміни, що відбулись із прийняттям Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, в аспекті правонаступництва учасника господарського товариства свідчать про зміну підходу до набуття правонаступником корпоративних прав шляхом правонаступництва.

Такі законодавчі зміни вплинули також і на державне регулювання відносин, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб.

Якщо раніше правонаступник набував лише переважне право на вступ до товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) або до товариства з додатковою відповідальністю (далі – ТДВ), то наразі правонаступник відразу набуває право вступу до господарського товариства та може його реалізувати самостійно.

Зазначене вище обумовлює необхідність наукового осмислення такої зміни статусу правонаступника, як суб'єкта корпоративних правовідносин.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою цієї статті є дослідження господарського законодавства, що регулює питання правонаступництва учасника господарського товариства, законодавства, що регулює відносини у сфері державної реєстрації юридичних осіб для визначення нового правового статусу правонаступника як суб'єкта корпоративних правовідносин.

Об'єктом дослідження є корпоративні правовідносини та положення господарського законодавства, яке регулює питання правонаступництва учасника господарського товариства та законодавство, що регулює відносини у сфері державної реєстрації юридичних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми

Дослідженню окремих аспектів питань правонаступництва учасника господарської організації приділено чимало уваги науковців у юридичній літературі. До них, зокрема, можна віднести наукові праці: Щербини В.С., Лукач І. В., Погрібного Д.І., Вінник О.М., Кравчука В.М., Смітюха А.В., Спасибо-Фатєєвої І.В., Симоняна Ю.Ю., Сазонова В.В., Бутрин Н.С., Кравченка С.С., Саркунової І.Б., Рабовської С.Я., Сурженко О.А., Оцел В.Г.

У зазначених працях досліджуються корпоративні правовідносини, у тому числі питання правонаступництва та переходу прав власності на частку у статутному капіталі господарського товариства.

Однак низка питань, пов'язаних із правонаступництвом, як підставою набуття корпоративних прав, потребує більш глибокого аналізу, дослідження та уваги з боку науковців.

Виклад основного матеріалу дослідження і обґрунтування отриманих наукових результатів

Відповідно до частини 3 статті 167 Господарського кодексу України [2] (далі – ГК України) під корпоративними відносинами маються на увазі відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав.

Частина 1 статті 167 ГК України визначає корпоративні права як права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

Оскільки корпоративні відносини врегульовані нормами права, то їх, безумовно, можна охарактеризувати як правовідносини.

Питання, пов'язані з визначенням поняття корпоративних правовідносин та їх правової природи є досить дискусійними як у господарському, так і у цивільному праві.

Щербина В.С. відносив корпоративні відносини за правовою природою до господарських відносин і зазначав, що їх правове регулювання має здійснюватися нормами господарського права [3, С. 236]. Аналогічної думки притримуються Лукач І.В. та Погрібний Д.І. [4, С. 107, 5, С. 11].

Не вдаючись до детальної аргументації в межах цієї статті, зазначимо, що ми розділяємо позицію науковців, які відносять корпоративні правовідносини до господарських відносин.

Обумовлено це, зокрема, тим, що пояснити правову природу корпоративних відносин із цивілістичних позицій виявляється доволі складною справою [3, С. 234].

Корпоративним відносинам притаманні як зобов'язальні властивості, так і майнові. До того ж значну частину корпоративних відносин становлять управлінські відносини, що не охоплюються концепцією традиційних цивільних правовідносин [4, С. 103].

Також звертає на себе увагу, що у сфері корпоративних правовідносин має місце державне регулювання засобами державної реєстрації юридичних осіб та державної реєстрації відповідних відомостей у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (далі – ЄДР).

Крім зазначеного, у корпоративних правовідносинах спостерігається домінування господарського елементу. Це обумовлено, у першу чергу, поєднанням елементів організаційного, майнового та немайнового характеру. Також корпоративні відносини виникають не лише між самостійними суб'єктами правовідносин, а й між органами управління господарської організації.

Так, Вінник О.М. звертала увагу на побудову корпоративних відносин за вертикаллю [6, С. 134], що є зовсім не притаманним цивільному праву, яке характеризується рівністю суб'єктів.

Отже корпоративні правовідносини характеризуються сукупністю різних видів правовідносин між різними суб'єктами, які мають різну правову природу, але у сукупності є єдиним цілим.

Справедливості ради слід зазначити, що окремі представники науки цивільно-

го права вважають корпоративні відносини комплексними. Зокрема, В.М. Кравчук зазначає, що корпоративні відносини не є ні зобов'язальними, ні речовими. Спроби “втиснути” їх в один з відомих видів цивільних відносин – речових або зобов'язальних – є неправильними у своїй основі [7, С. 8]. Правова природа корпоративних відносин не може і не має пояснюватися лише з позиції теорії цивільного права. Окремі відносини, що входять до структури корпоративних, є зобов'язальними (наприклад, відносини по сплаті внесків до статутного фонду), а тому і цивільними, окремі – управлінськими (наприклад, відносини по скликанню і проведенню загальних зборів учасників), окремі – трудовими (наприклад, відносини між головою виконавчого органу і товариством), окремі – фінансовими (наприклад, відносини з емісії цінних паперів). Виходячи з викладеного, В.М. Кравчук робить висновок, що правова природа корпоративних відносин не може бути визначена з огляду на їх комплексний зміст. На його думку правова природа окремих видів корпоративних відносин може мати зобов'язальний, управлінський, трудовий, фінансовий та інший характер [7, С. 9].

Окремо слід зазначити, що в науці тривають палкі дискусії щодо всіх елементів корпоративних правовідносин, у тому числі щодо суб'єктів корпоративних правовідносин.

Підстави набуття корпоративних прав у науковій літературі поділяються на первинні та похідні.

Так, Кравчук В.М. визначав, що первісними підставами виникнення цього права є набуття акцій (часток) під час створення товариства, під час збільшення статутного капіталу або придбання акцій (часток), які належали товариству. Похідними підставами виникнення права на частку (акції) є договір, спадкування та правонаступництво під час припинення юридичної особи [8, С. 12].

Хоча Кравчук В.М. виділив окремо спадкування та правонаступництво, на нашу думку, такий поділ характеризує лише окремі форми правонаступництва як підстави набуття корпоративних прав.

У цьому контексті доречно відзначити, що правонаступництво корпоративних прав може здійснюватися: 1) внаслідок спадкуван-

ня; 2) внаслідок реорганізації юридичної особи – засновника господарської організації; 3) з інших підстав, визначених законодавством.

Із прийняттям Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” (далі – Закон) [9], на нашу думку, відбулась певна еволюція законодавства, що регулює питання переходу частки до правонаступника (спадкоємця) учасника товариства, що, безумовно, вплинуло і на правовий статус правонаступника, який може розглядатись як суб'єкт корпоративних правовідносин, оскільки він уже набуває не лише майнові права, але й окремі немайнові.

Так, частина 1 статті 23 Закону закріплює, що у разі смерті або припинення учасника товариства його частка переходить до його спадкоємця чи правонаступника без згоди учасників товариства.

Раніше зазначене питання було врегульоване інакше. Питання переходу частки до правонаступника (спадкоємця) учасника товариства було врегульоване Законом України “Про господарські товариства” [10] (далі – ЗУ “Про господарські товариства”).

Частина 1 статті 55 ЗУ “Про господарські товариства” до набрання чинності Закону передбачала, що при реорганізації юридичної особи, учасника товариства, або у зв'язку із смертю громадянина, учасника товариства, правонаступники (спадкоємці) мають переважне право вступу до цього товариства.

Частина 2 статті 55 ЗУ “Про господарські товариства” до набрання чинності Закону передбачала, що при відмові правонаступника (спадкоємця) від вступу до товариства з обмеженою відповідальністю або відмові товариства у прийнятті до нього правонаступника (спадкоємця) йому видається у грошовій або натуральній формі частка у майні, яка належала реорганізованій або ліквідованій юридичній особі (спадкодавцю), вартість якої визначається на день реорганізації або ліквідації (смерті) учасника. У цих випадках розмір статутного капіталу товариства підлягає зменшенню.

Таким чином, якщо раніше правонаступник мав лише переважне право на вступ до господарського товариства, то тепер право-

наступництво не потребує окремої згоди співзасновників.

Закон України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” [11] визначив право правонаступників самостійно вступити до ТОВ або ТДВ шляхом подання відповідної заяви та документів, що підтверджують правонаступництво (ч. 5 ст. 17). Ніяких окремих рішень учасників товариства або органів управління господарського товариства наразі непотрібно.

До набрання чинності Закону в частині 1 статті 100 Цивільного кодексу України [12] було закріплено, що право участі у товаристві є особистим немайновим правом і не може окремо передаватися іншій особі.

Однак ця норма була викладена у новій редакції. І наразі жодна норма чинного законодавства не містить положень про те, що право участі у товаристві є особистим немайновим правом.

Однак, слід відзначити, що відповідно до пункту 2 частини 1 статті 1219 ЦК України не входять до складу спадщини права та обов’язки, що нерозривно пов’язані з особою спадкодавця, зокрема, право на участь у товариствах та право членства в об’єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами.

Особисті немайнові права визначені законодавцем окремо, як такі, що не входять до складу спадщини (п. 1 ч. 2 ст. 1219 ЦК України).

Таким чином, можна зробити висновок, що законодавцем вже не розглядається право участі у товаристві як особисте немайнове право. Крім того, за чинною нормативно-правовою регламентацією за певних умов право участі у товаристві може входити до складу спадщини, тобто бути предметом прямого правонаступництва.

Отже, правонаступник, хоча і за певних умов, але все ж таки є суб’єктом корпоративних правовідносин.

Однак у контексті державної реєстрації змін щодо відомостей про учасників господарської організації в ЄДР слід констатувати, що реєстрація таких змін як для правонаступника, який набув право участі у товаристві, так і для спадкоємця, який формально такого право не набув, оскільки воно не входило

до складу спадщини, внаслідок відсутності відповідних положень в установчих документах, здійснюється однаково шляхом подання заяви та свідоцтва про право на спадщину.

Такі законодавчі зміни свідчать, що фактично змінився правовий статус правонаступника щодо ТОВ або ТДВ. Він набуває не лише майнових прав, але й немайнове право участі в ТОВ або ТДВ, яке може реалізувати на власний розсуд без будь-яких додаткових рішень та погоджень з боку органів управління товариства.

Раніше науковці також звертали увагу на можливість переходу до правонаступників як майнових, так і немайнових прав. Так, Рабовська С.Я. зазначала, що спадкування здійснюється тільки щодо майнових прав спадкодавця, а відносно немайнових прав спадкодавця можна говорити про правонаступництво, як більш широке поняття [13, С. 4.]. Корпоративні права померлого учасника корпоративного підприємства у вигляді участі в товаристві за загальним правилом не успадковуються, але вони можуть входити до складу спадщини (...)[13, С. 13].

Хоча значна кількість науковців висловлювала думку про те, що спадкується не корпоративне право, а частка в статутному / складеному капіталі [14, С. 407 – 408].

Аналогічний підхід також закріпився в судовій практиці. Так, Верховний Суд зазначав, що факт одержання статусу спадкоємця учасника товариства лише засвідчує перехід до спадкоємця майнових прав померлого (частки у статутному капіталі, яка належала померлому учаснику товариства) та дає спадкоємцю право на вступ до господарського товариства [15, С. 77]. Як бачимо, у цьому випадку суд поділяє корпоративні права на майнову та немайнову складову.

Але фактично немайнові корпоративні права не набувались правонаступником. Він їх отримувал за наслідками рішення загальних зборів господарського товариства. Так само за рішенням загальних зборів могла бути прийнята до складу товариства будь-яка особа. Таким чином, визначальним тут було не правонаступництво, а рішення органів управління товариства.

Суди з цього приводу зазначали, що автоматичного набуття статусу учасника товари-

ства у зв'язку з набуттям третьою особою права власності на частку в статутному капіталі не відбувається. Право безпосередньої участі у ТОВ або ТДВ третя особа набуває тільки з моменту вступу до товариства [16]. Набуття права власності на частку в статутному капіталі надає третій особі право на вступ до товариства з обмеженою відповідальністю [17].

Але зі зміною законодавства, що регулює правонаступництво у ТОВ та ТДВ прогнозованим, є зміна і судової практики.

Хоча традиційно ані науковці, ані судова практика не відносила правонаступників до суб'єктів корпоративних правовідносин, бо вважали, що він набуває лише право на частку у статутному капіталі.

Наразі правонаступник самостійно реалізує своє корпоративне право на участь у ТОВ або ТДВ і окремого рішення загальних зборів товариства вже не потрібно. Фактично вступ до ТОВ або ТДВ лише декларується правонаступником шляхом подання відповідної заяви.

Слід зазначити, що в інших формах господарських організацій, крім ТОВ та ТДВ, питання правонаступництва вирішується або за старими правилами або є зовсім не врегульованим [18].

Разом з тим, Смітюх А.В. обґрунтував у власному дисертаційному дослідженні єдину правову природу акцій, часток у статутному (складеному) капіталі господарського товариства, часток у майні виробничого кооперативу як корпоративних паїв (часток), які доцільно розуміти у контексті семіотики як різновид знаку – символ, що є оборотоздатним [19, С. 14].

У цьому контексті ми можемо зауважити, що спадкоємець, який набуває у власність акцій, безальтернативно спадкує і весь обсяг корпоративних прав. Щодо корпоративних прав інших господарських організацій, то спадкується абстрактна частка у статутному (складено) капіталі або пай, які мають ознаки оборотоздатності, які склались історично, але не відносяться до майнових прав і скоріше за все є більш бухгалтерською категорією, аніж юридичною. І це обумовлює необхідність визначити правонаступництво як самостійну підставу набуття саме корпоративних прав.

У зв'язку із викладеним, можна дійти висновку про доцільність вдосконалення нормативно-правової регламентації господарського

законодавства, що регулює питання правонаступництва, по-перше, шляхом його уніфікації, а по-друге, шляхом вдосконалення механізму правонаступництва корпоративних прав.

Сучасна процедура правонаступництва корпоративних прав господарських організацій є необґрунтовано ускладненою. Можливо, набуття правонаступниками всього обсягу корпоративних прав та статусу учасника товариства є більш логічним та обґрунтованим. У такому випадку, при небажанні спадкоємця або правонаступника брати участь у товаристві, він може скористуватись правом виходу із нього.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
3. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.
4. Лукач І.В. Теоретичні проблеми правового регулювання корпоративних відносин в Україні : монографія / І. В. Лукач. – К. : Видво Ліра-К, 2015. – 432 с.;
5. Корпоративні права держави: поняття, підстави виникнення, механізм реалізації : автореф. дис... канд. екон. наук : 12.00.04 / Д. І. Погрібний; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2008. – 20 с.
6. Вінник О.М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення : моногр. / О. М. Вінник. – К. : Атіка, 2003. – 352 с.
7. Кравчук В.М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. – К.: Істина, 2005. – 720 с.
8. Кравчук В.М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : автореф. дисерт. ... докт. юридич. наук : 12.00.03 ; ЛДУВС. Харків. 2010. – 38 с.
9. Закон України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю"// Відомості Верховної Ради України від 30.03.2018 – 2018 р., № 13, стор. 5, стаття 69.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню питання правонаступництва у корпоративних правовідносинах. Висвітлюється недосконалість нормативно-правової регламентації господарського законодавства, що регулює питання правонаступництва та пропонуються шляхи його вдосконалення.

Ключові слова: суб'єкт господарювання, корпоративні права, корпоративні правовідносини, правонаступництво, спадкування, господарське товариство, господарська організація, частка у статутному капіталі, пай.

10. Закон України “Про господарські товариства” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>.

11. Закон України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань”

12. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

13. Спадкування прав засновника (учасника) корпоративного підприємства: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / С.Я. Рабовська ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2007. – 20 с.

14. Цивілістика: на шляху формування доктрин: вибр. нук. пр./ І.В. Спасибо-Фатеева. – Х. : Золоті сторінки, 2012. – 696 с.

15. Постанова Верховного Суду від 13 листопада 2018 року по справі №910/605/18// Єдиний державний реєстр судових рішень: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77821192>.

16. Постанова Верховного Суду від 24 жовтня 2018 року по справі № 911/3773/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77431908>.

17. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, що виникають із корпоративних відносин за 2018 рік – 15 липня 2019 року / Київ, 2019. – 172 стор.

18. Курінський О.Г. Теретико-правові аспекти правонаступництва учасника господарського товариства // Європейські перспективи. – 2020. – №2. – С. 167 – 172

19. Смітюх А.В. Корпоративні права та корпоративні паї (частки): теоретико-правові засади : автореф. дис. ... докт. юр. наук: 12.00.04. Київ, 2019. 37 с.

SUMMARY

The article is devoted to the study of the evolution of economic legislation, which regulates succession in corporate relations. The imperfection of the normative-legal regulation of the economic legislation regulating the issue of legal succession is highlighted and the ways of its improvement are offered.

Succession of corporate rights can be carried out: 1) as a result of inheritance; 2) as a result of reorganization of a legal entity - the founder of a business organization; 3) on other grounds provided by law.

With the adoption of the Law of Ukraine “On Limited and Additional Liability Companies” there was a qualitative evolution of legislation governing the transfer of shares to the successor (heir) of the company, which, of course, affected the legal status of the successor, which can be considered as a subject of corporate legal relations, as it acquires not only property rights but also non-property rights.

If earlier the successor had only the preemptive right to join the company, now the succession does not require the separate consent of the co-founders.

Analysis of the new legislation shows that the right to participate in the company is not defined as a personal non-property right. In addition, according to the current regulations, under certain conditions, the right to participate in the company may be part of the inheritance, ie be the subject of direct succession (if provided by the constituent documents or the law).

Thus, the successor, although under certain conditions, is still a subject of corporate legal relations.

However, in the context of state registration of changes in information about members of a business organization in the Unified State Register of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Associations, it should be noted that the registration of such changes is for both the successor and the heir who formally did not acquire such a right, because it was not part of the inheritance, due to the lack of relevant provisions in the constituent documents, is exercised equally by submitting an application and documents confirming the succession.

Such legislative changes indicate that the legal status of the legal successor in relation to the LLC or TDV has actually changed. He acquires not only property rights, but also a non-property right to participate in the LLC or TDV, which can be exercised at its discretion without any additional decisions and approvals from the governing bodies of the company.

Keywords: business entity, corporate rights, corporate legal relations, succession, inheritance, business association, business organization, share in the authorized capital, share.